

УДК 130:2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.62.5>

ГЕРОЙ ЯК СИМВОЛ І ЕЛЕМЕНТ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ НАЦІЇ. ТВОРЕННЯ ГЕРОЇВ У СУЧАСНУ ЕПОХУ

Роман Волошин

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики
вул. О. Кониського, 8-14, 01054, м. Київ, Україна*

У статті здійснено спробу розглянути феномен образу героя як символічний конструкт, що відіграє важливу роль у формуванні колективної пам'яті та ідентичності нації. Здійснено аналіз того, як образ національного героя перетворюється на символ і стає уособленням нації, її цінностей та уявлення про себе. Герої постають як центральні фігури наративів, виконують інтегруючу функцію та сприяютьгуртуванню спільноти.

Проаналізовано та наведено приклади тверджень відомих філософів, мистецтвознавців, дослідників теми пам'яті та героїзації, зокрема Аляйди Ассман, Ернеста Ренана, Томаса Карлайла, Джозефа Кемпбела, Мар'яна Гольки, Джона Берджера, Ролана Брата, Джудіт Батлер, Сьюзен Зонтаг, Олі Гнатюк. Простежено, як із плином історії змінювалися критерії героїчного: від героя-бога, воїна до революціонерів, митців, державних діячів та лідерів думок. Опрацьований матеріал та приклади дали розуміння, що постать героя є результатом суспільної згоди та медійного впливу, а процес героїзації залежить не тільки від постаті самого героя, а передусім від потреб спільноти у символі та уособленні своїх ідеалів.

Значну увагу приділено українському контексту творення героїв. Наведено приклади трансформації суспільного погляду українців на власну історію та героїв за часів незалежної України, коли суспільство поступово позбувається нав'язаної радянською владою оптики.

У статті також приділено увагу героїзації у сучасну цифрову добу. В умовах миттєвого поширення інформації, фото- та відеофіксації життя уможливорюється створення публічності в соціальних мережах постаті, яка може стати героїчною. Наведено приклади, коли популярна в народі постать ризикує залишитися героєм «у моменті». Описано компоненти, необхідні для створення образу національного героя, котрий залишиться елементом колективної пам'яті нації кількох поколінь.

Ключові слова: колективна пам'ять, герой, героїзація, символ, ідентичність, націєтворення, формування спільнот.

Колективна пам'ять нерідко є одним з основних аспектів формування націй. Вона ретроспективно об'єднує членів спільноти уявленням про спільне минуле, тим самим наділяє відчуттям приналежності до своєї групи, створює окрему ідентичність. Однак як на рівні окремого індивіда, так і на рівні групи пам'ять не формується сама по собі. Пам'яті передують події, досвід, які демонструються і фіксуються через об'єкти, практики чи символи. Подібні твердження відстоювали провідні науковці-дослідники пам'яті, зокрема П'єр Нора, Бенедикт Андерсон, Ентоні Сміт, Ян та Алейда Ассман. Зокрема, німецька вчена А. Ассман зазначає, що інституції культури, нації, держави «не мають» пам'яті, бо вона «конструюється» ними за допомогою меморіальних знаків і символів. Завдяки цій пам'яті інституції одночасно «конструюють» власну ідентичність [1, с. 33].

Одним з основоположних елементів, навколо яких формується певний національний історичний наратив, є Герой – постать, через яку спільнота може ідентифікувати й

описувати себе, гуртуватися, стверджуватися у цінностях. Ернест Ренан зазначав, що *«героїчне минуле, великі люди і слава»* є тим головним капіталом, *«на якому засновується національна ідея»*. [13, с. 261]. Герой може вибороти перемогу на полі бою або трагічно загинути, присвятити своє життя служінню чи стати мучеником в ім'я свого народу. Герой може бути далекою, міфічною постаттю, життя і діяння якої вкриті таємницею, або цілком реальним діячем, котрий залишив по собі безліч задокументованої інформації, споминів. Найголовніше те, що Герой перетворюється на символ, який нація використовує для свого становлення та самоствердження. П'єр Нора у своїх дослідженнях зазначав, що індивіди беруть участь у спільній пам'яті та спільній ідентичності через спільні символи. Аляйда Ассман, досліджуючи теорію Нора, також наголошує: *«Нація <...> конкретизує свою надчуттєву єдність за допомогою політичних символів»* [1, с. 143].

Томас Карлайл відстоює думку, яку коротко можна описати таким чином: *історія світу – це біографії відомих людей*. За його твердженням, кожна епоха потребувала від Героя набору певних характеристик. Зокрема, Герой міг бути божеством, пророком, поетом, священником, людиною слова і правителем – *в усі часи і в усіх місцях поклонялися Герою. Так буде завжди*. [9, с. 23]. Деякі із зазначених проявів героїв є витвором давніх часів й об'єктивно втратили свою актуальність у сучасності. Проте варто зазначити, що будь-який із цих типів героїв поєднує у собі кілька інших іпостасей і є абсолютно повною, довершеною постаттю. Можна посперечатися з неінклюзивним та персоналістичним підходом Карлайла до історії, однак те, що історичні події часто асоціюються з історичними посталями, які брали в них участь, не викликає сумніву. Водночас велика кількість інших учасників подій залишаються забутими. Кількість загиблих у війні подають у вигляді статистики, без переходу на персоналії. Аляйда Ассман вважає, що в епічних битвах *«слава обраних живиться безславністю багатьох»*: зазвичай перераховуються й оплакуються імена лише невеликої кількості людей, які, як носії колективного імені, варті того, щоб залишитися у суспільній пам'яті. Більшість пересічних загиблих залишаються неазваними, їхні імена – невідомими [1, с. 67].

Подібно до античної драми, що має початок, середину і завершення, як то описує Аристотель у *«Поетиці»*, життя Героя також розвивається за певним сценарієм – звісно, значно складнішим [15, с. 13]. Джозеф Кемпбелл, досліджуючи легенди і міфи різних народів, дійшов думки, що Герой є збірним образом, наділеним певними характеристиками, які зазвичай відповідають уявленню народу про самого себе. Герой мусить пройти свою архетипову подорож, яка може лягти в основу націєтворчого міфу чи стати елементом колективної пам'яті. За Кемпбеллом, *«візії, ідеї та осяяння такої особи чисті, <...> і розповідають вони не про сучасне дезорієнтоване суспільство і психіку, а про те незамлене джерело, з якого суспільство відроджується. Герой гине в сучасності, але відроджується для вічності – як досконалий, універсальний, узагальнений образ»*. [10, с. 25]. Національний герой як символ є втіленням кращих рис, якими народ описує сам себе. Часто Герой – найкращий син або донька свого народу. Цю тезу можна підкріпити на прикладі ставлення французів до Вольтера, яку подає Т. Карлайл: *«він – реалізований ідеал кожного з них; з усіх французів – найбільш французький»* [9, с. 23].

Приклади добре показують, що в одній державі героями можуть вважатися особистості різних епох, походження, роду діяльності чи статі. Всередині однієї держави кілька національних героїв можуть бути народжені в різних епохах, здобути славу і визнання в різний спосіб. Жанна Д'Арк і Вольтер є героями Франції. Разом із тим Жанна Д'Арк є прикладом мужності, героїзму, військової звитяги і зрештою жертвовності, тоді як Вольтер – філософ-просвітник, який відстоював свободу слова та віросповідання. Ідеї Вольтера мали

значний вплив на розвиток світової філософії та політики. Іншим прикладом можуть бути національні герої США Джордж Вашингтон та Мартін Лютер Кінг, народжені з різницею у майже 200 років. Вашингтон став символом боротьби за свободу, військовим і політичним лідером, батьком-засновником нової нації, водночас Мартін Лютер Кінг асоціюється з мирною боротьбою за громадянські права, символом гідності й справедливості. Ще один показовий приклад різних героїв у пантеоні однієї держави – Польща. Марія Кюрі-Скłodовська і Тадеуш Костюшко вважаються видатними поляками. Перша – всесвітньо відома науковиця, перша жінка-лауреатка Нобелівської премії, яка до того ж отримала цю відзнаку у двох різних науках – хімії та фізиці. Відкритий нею хімічний елемент полоній названо на честь Батьківщини науковиці. Другий – славетний військовий діяч, борець за незалежність.

Кожен Герой уособлює в собі цінності нації, стає безумовним авторитетом і взірцем у своїй царині. До героїв апелюють твори мистецтва, про них пишуть твори, на них посиляються у наукових дослідженнях, їх увічнюють. Герої дозволяють знаходити у минулому відповіді на питання сучасності або орієнтири для подальшого розвитку. Попри це, часто ці відповіді є суб'єктивними, залежать від багатьох обставин і підлягають різним трактуванням. *Страх перед теперішнім веде до містифікації минулого. Минуле – це джерело, з якого можемо черпати висновки, щоб діяти. Культурна містифікація минулого призводить до подвійної втрати. Твори мистецтва виявляються віддаленішими від нас, ніж могли б, а минуле пропонує менше висновків, які можна втілити в дії* [5, с. 15].

Можна зауважити, що творення героїв хоч і не є вичерпним процесом, все ж при-таманне певним історичним періодам або викликам сучасності, на які покликане знайти рішення в минулому. За словами дослідника Броніслава Бачко, колективна пам'ять проходить через так звані «холодні» і «гарячі» періоди: в перших вона «здається сплячою» а в других – «впливає на поверхню колективного життя, знаходячи багаті та різноманітні форми вираження» [7, с. 130]. Орієнтовно з другої половини ХХ ст., зокрема після Другої світової війни, у західних суспільствах тема героїки була значною мірою переосмислена. Герої – сильні, мужні, жертвовні – почали асоціюватися з мілітаризмом, що викликало остереження. Час великих особистостей змінився часом інклюзивних інституцій. Якоюсь мірою це можна назвати переходом від елітаризму до егалітаризму. У політиці пам'яті діяльність демократичних інституцій та громадянського суспільства сприяли перетворенню захоплення лідером / полководцем на переосмислення пам'яті про масові жертви й меморіалізацію. Роль і цінність кожного людського життя помітно зросли. Зрештою, наслідки двох найкращих війн в історії змусили західні суспільства ретельно підійти до питання осмислення наслідків воєнних дій, фіксації злочинів, ідентифікації жертв. Важливим елементом цього переосмислення є можливість документувати й поширювати війну. Ролан Барт у своїх працях говорить про скандальний ефект фотографії. Згідно з його твердженням, фото не нагадує про минуле й не має ефекту відтворення чогось старого, а «радіше надає підтвердження: те, що я бачу, насправді існувало». [2, с. 113]. Загибель у війнах фотографія перетворює на елемент пам'яті. На додачу до портрета президента чи полководця з'являються світлини простих солдатів, медиків. Численні фото із зображеннями молодих людей в одностроях візуально й емоційно ще раз підтверджують їхню участь у боях, а отже, їхню важливу роль та заслуги перед нацією. Множинність джерел, зокрема фотографій, унеможливають ігнорування. Історія перестала бути далекою і міфологізованою.

Джудіт Батлер порушує гостре питання про самовизначення суспільства у війні або суспільства, яке пережило війну. Дізнатися, хто ми у часи війни, можна, зрозумівши, чий життя вважаються цінними, чий життя оплакують. Батлер розмірковує: *можемо осмислю-*

вати війну як розподіл суспільств на тих, кого оплакують, і на тих, кого – ні [3, с. 86]. Інклюзивні демократичні західні суспільства ґрунтувалися на людиноцентричних цінностях, комфорті й добробуті громадян. Важливим було визначено кожне життя, а не тільки життя Героя. Разом із тим для осмислення наслідків таких подій, як війна, й переформування спогадів на символи, елементи спільної пам'яті зазвичай потрібен час. Особливо якщо події й досвід, які потребують такого переосмислення, є травматичними або соромливими. Аляйда Ассман зазначає, що для публічної меморіалізації таких подій, як правило, потрібно щонайменше 15–30 років [16, с. 24].

У цьому контексті варто згадати про глобалізацію пам'яті. Оскільки в контексті подій двох світових воєн мова йде про мільйони жертв та десятки країн, то група людей, у якій має сформуватися цей елемент колективної пам'яті, є надзвичайно великою, глобальною. Сандрін Лефран у контексті глобалізації пам'яті зауважує, що спільною є не безпосередньо пам'ять, а *«спосіб, у який вона віднаходиться, об'єднується в одне ціле, засвоюється, вкладається в рамки»*. За словами дослідниці, *«починаючи з 70-х років ХХ століття, глобалізація впливає радше на політику пам'яті, ніж саму пам'ять»* [11, с. 98]. Лефран стверджує, що в різних містах світу ми можемо знайти дуже подібні між собою пам'ятники, які апелюють до однакових цінностей – бажання жертв бути вислуханими, фіксації доказів, налагодження діалогу. Часто інструментами глобалізації пам'яті є норми міжнародного права, які визначають, що має бути засудженим і покараним. Політики, академічні спільноти тощо можуть у різних регіонах планети звертатися до одних наративів про «обов'язок перед пам'яттю», заклик до дій, важливість пам'ятати із застереженням зворотного «не маємо права забути» [11, с. 99–100]. Разом із тим важливу роль у поширенні спільного наративу відіграють засоби масової комунікації. Продовжуючи вище висловлену думку про роль фотографії, звернемося до польського дослідника Мар'яна Гольки, який зазначає: *у створенні групових наративів, опертих на спільну пам'ять, більшу роль, ніж історія, колись відігравала література, а тепер кіно і телебачення* [7, с. 73].

Доволі дискусійною є думка американської письменниці і критикині Сьюзен Зонтаґ, що будь-яка пам'ять є унікальною та індивідуальною і помирає разом з індивідом. За її твердженням, те, що називають колективною пам'яттю, є *«не згадуванням, а встановленням: це важливо, і це історія того, як це сталося, разом із фотографіями, які фіксують цю історію в нашій свідомості»*. [17, с. 85]. Безумовно, можна погодитися, що в колективну пам'ять суспільств вкарбовується те, що визнано ними за важливе: звитязна перемога у битві, героїчна боротьба за незалежність чи, навпаки, помилки і злочини, вину за які визнано й осмислено і які більше не мають повторитися. Водночас події і постаті у колективній пам'яті нерідко сприймаються на емоційному рівні, викликають якщо не прямі спогади, то асоціації й міфи, які своєю чергою створюють відчуття «свого».

Попри те, що у країнах Заходу постать Героя було переосмислено й дещо деконструйовано (за невеликим винятком), у решті регіонів світу було зовсім інакше. Герой не був далекою історичною постаттю, навпаки, часто сучасником і уособлював собою боротьбу за свободу, спротив колоніальній владі, відстоювання справедливості, визволення народу. Особливо показовими можуть бути приклади колоніальних держав, що тільки-но здобули незалежність, зокрема, країн Африки, Азії, Латинської Америки. Магатма Ганді (Індія), Нельсон Мандела (ПАР), Гамаль Абдель Насер (Єгипет) та Ернесто Че Гевара (Куба) були діячами другої половини ХХ ст.

Щодо України, то після проголошення незалежності у 1991 році й окремішності від Москви з'явилася можливість для вивчення власної історії без чужих наративів і для переосмислення ролі постатей з оптики власної держави. Адже, як стверджує польська дослід-

ниця в галузі українознавства Оля Гнатюк, *«те, котрих історичних постатей визнають за національних героїв, а котрих за зрадників, залежить насамперед від усталеного канону культури, який не так легко змінити»* [6, с. 458–459]. За часів УРСР героїзації підлягали лише постаті, офіційно визнані радянською владою, що не могло не залишити свій слід на колективному сприйнятті історії та героїв.

Можна погодитися з думкою Гнатюк про те, що в 1990-х роках в Україні почали конкурувати два канони: радянський і національний. Пізніше до них додається третій, еклектичний канон, що є сумішшю двох наявних. Цей еклектичний пострадянський канон намагається зберегти історичну тяглість і виконує функцію легітимації влади. Попри, здавалося б, очевидну несумісність радянського і національного канонів, пострадянському вдалося поєднати обидва, хоч і в різних пропорціях. *Залежно від місця героя в каноні, міри, якою він відображає сучасні політичні чи культурні прагнення, врешті, від привабливості самого зразка* [6, с. 459]. Незнання історії або хибне уявлення про неї, викривлене радянським поглядом на минуле, часто було приводом для конфліктів. Герої, імена яких почали з'являтися у публічному дискурсі, часто мали двоїстий характер з погляду кожного з канонів.

Різні діячі світового масштабу часто викликають чимало дискусій, особливо з плином часу, коли сучасні уявлення про світ і цінності відрізняються від тогочасного контексту. Постаті Вінстона Черчилля, Мустафи Кемалю Ататюрка, Наполеона Бонапарта, Христофора Колумба та низки інших досі породжують чимало дискусій. Полеміка щодо українських історичних постатей часто мала упереджений характер не через об'єктивні факти, а почасти саме через спотворене уявлення у частини суспільства про ці факти. До постатей, які вважалися в той час неоднозначними, можна віднести Івана Мазепу, Симона Петлюру, Степана Бандеру.

Портрет Івана Мазепи на купюрі номіналом десять гривень у 1996 році спровокував неабиякий резонанс. Віктор Ющенко (президент України 2005–2010), у 1993–2000 роках був головою Національного банку України, відповідальним за впровадження гривні як національної грошової одиниці. Він згадує, що ініціативи прибрати з купюри портрет гетьмана з'являлися з певною регулярністю, а також закиди: мовляв, на українських банкнотах зображено зрадників. Ющенку доводилося заперечувати зрадництво гетьмана Мазепи й пояснювати, що *портретний ряд на українських банкнотах – це данина вдячності тим, хто відігравав історичну роль у нашому національному і державному становленні* [14, с. 206–207]. Загалом портретний ряд купюр виглядав таким чином: 1 грн – Володимир Великий; 2 грн – Ярослав Мудрий; 5 грн – Богдан Хмельницький; 10 грн – Іван Мазепа; 20 грн – Іван Франко; 50 грн – Михайло Грушевський; 100 грн – Тарас Шевченко. Згодом додалися інші купюри: 200 грн – Леся Українка, 500 грн – Григорій Сковорода; 1000 грн – Володимир Вернадський. Логіка саме такого «пантеону» передбачала утвердження в уявленні людей, бодай інтуїтивне, важливої ролі зазначених постатей в історії.

Можна погодитися з думкою Пола Конертонна про те, що *наше сприйняття теперішнього великою мірою залежить від нашого знання про минуле, і наші образи минулого зазвичай слугують легітимації існуючого соціального ладу* [12, с. 18]. Саме об'єктивних знань про минуле часто бракувало українському суспільству. Українська історіографія, філософія, політологія досі відкривають все нові й нові джерела про своїх героїв. «Контроверсійні» колись постаті викристалізуються у цілком однозначні під тиском часу та екзистенційної загрози у вигляді російської анексії українського Криму, агресії на території Донеччини та Луганщини 2014 та повномасштабного вторгнення 2022 року. Апелюючи до твердження Олі Гнатюк, можна сказати, що національний культурний канон бере

гору над двома іншими. Хоч це й сталося з великими зусиллями. Одним із чинників подолання радянського спадку й разом з ним пострадянського погляду на історію, колективну пам'ять, символи та героїв стали ухвалені у 2015 році Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» та Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». Згідно з останнім, *борцями за незалежність України у XX ст. визнаються особи, які брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби*. Це надало правове поле для трактування діяльності видатних людей, які у часи СРСР часто визнавалися бандитами або зрадниками.

Дискусії про створення українського пантеону вже декілька років ведуться у колах науковців, політиків, журналістів та громадськості. Також періодично обговорюється проєкт концепції Меморіалу українських героїв та Національного військового меморіального кладовища. Якщо військове кладовище створене для вшанування цілком конкретної категорії осіб, то питання загального пантеону, навіть не в інституційованій формі, не має чіткості. Чи став безумовним героєм та елементом колективної пам'яті українців хтось із постатей часів незалежності? І чи стане новим героєм хтось із наших сучасників? В умовах екзистенційної загрози існуванню України як суверенної держави, а українців – як нації цілком раціонально буде припустити, що такий герой має бути державним діячем або військовим.

Сучасні технології дають можливість здобути впізнаваність, а інформація має довгий цифровий слід і може поширюватися миттєво. Сучасний герой більше не міфологізована постать, поодинокі портрети або описи якої є джерелом для численних інтерпретацій. Фото і відео фіксує сучасного героя у пам'яті багатьох як звичайну, живу людину. Цифрові технології дають можливість суттєво розширити кількість та диференціацію типів носіїв суспільної пам'яті. М. Голька стверджує, що пам'ять повинна відтворюватися у людській свідомості, розмовах і поведінці й сама по собі не може існувати в носіях (бібліотеках, музеях, пам'ятках). Разом з тим *усі носії по-своєму підтримують суспільну пам'ять, а стан і зміст останньої впливають на тривалість окремих носіїв: територій і будівель, письма, фотографії та інтернету*. [7, с. 128]. Тож коли йдеться про державного діяча, який потенційно претендує на роль героя, інформацію про його діяльність можна миттєво переглянути з пресрелізів чи дописів у соцмережах, а фото з міжнародних заходів чи інших подій створюються й поширюються за лічені секунди. Подібну ситуацію можемо спостерігати і щодо військових. Нашоломні чи натільні камери дозволяють військовим фіксувати ведення бою. За допомогою гаджетів також легко фіксуються побут і відпочинок. Ба більше, камери можуть зафіксувати момент звияти або загибелі. Р. Барт зазначає: *фотографія занотує безпосередню присутність у світі – співприсутність; але ця присутність не постає лише як політичний чин («за допомогою зображень брати участь у сучасних подіях»), вона також і метафізичного татунку* [2, с. 115].

Цілком логічно буде припустити, що більша кількість світлин чи відео, появи в медіа може створити повніший образ будь-якої особистості, додати деталей. Постає питання: чи достатньо бути публічною особою, яка відстоює інтереси держави або боронить її на полі бою, щоб залишитися у колективній пам'яті? Цифровий та мультимедійний контент здатні доповнити образ, однак сформувати повне уявлення про постать на основі них дуже важко. *Судження не виростає з того, що показано; навпаки, те, що показано, було обрано для того, щоб підтвердити це судження* [4, с. 142] – цей вислів Дж. Берджера підтверджує тезу. Разом із тим навіть за часів російсько-української війни існує чимало прикладів

того, коли зображення чи відеофрагмент фіксують образ людини в пам'яті. Страшні кадри брутальної страти українського військового російськими солдатами розлетілися мережею. Український захисник вимовив «Слава Україні» перед розстрілом. Відео, яке за інших обставин ніколи не показали б у телеєфірі як занадто жорстоке, за лічені години отримало сотні тисяч поширень і перепублікацій у соцмережах. Ним ділилися високопосадовці країн світу, політики, журналісти, публічні діячі й звичайні громадяни. Українці захоплювалися силою духу героя. Мурали з його портретом та експозиції створили в різних містах світу, у декількох містах перейменовано вулиці на честь героя. *За особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі* присвоєно звання Герой України. У цьому випадку відео й фото – це *«не просто зображення (в тому значенні, в якому зображенням є живопис) чи інтерпретація реального; вона також є слідом, прямим трафаретним відбитком реального, подібним до сліду чи посмертної маски»*. [4, с. 52]. Крім того, цей приклад з одним коротким зображенням чудово ілюструє, що реальність може бути надзвичайно жорстокою і не потребувати додаткового емоційного забарвлення, оскільки емоції, які викликає, є справжніми. Героїчний вчинок звів військовослужбовця до ряду героїв. Його ім'я вшановують і пам'ятають в різних регіонах, а образ, змальований із кадру короткого відео, залишається одним із найвпізнаваніших і найемоційніших образів часів повномасштабного вторгнення. Образ, який уособив собою мужність та непокірність українського народу. Разом із тим, за всієї емоційності та впізнаваності образу героя, чи можна стверджувати, що він стане елементом колективної пам'яті українців наступних поколінь? Приклад цього героїчного чину показує, що один вчинок, одна подія може створити розголос національного масштабу і перетворити неpubлічну людину в моменті. Однак поза вчинком постать героя залишається маловідомою. Кілька інтерв'ю з рідними та побратимами, що покликані краще познайомити суспільство з життям та діяльністю героя, не можуть продемонструвати цінності та принципи, які він сповідував. З часом пам'ять про героїчний вчинок може залишитися, але є ризик, що герой залишиться «героєм у моменті», а не національним героєм багатьох поколінь.

На початку статті згадувалося про важливість перетворення героя на певний символ та уособлення своєї нації. Тож для формування сталого образу постать героя має бути або детально досліджена, або штучно сконструйована та міфологізована. Або одне й друге разом. Деякі науковці наполягають на тому, що герой має пройти певний сповнений випробувань та пригод шлях. Шлях, який розповідає історію, слугує джерелом для інтерпретацій, повчає та мотивує. Мандрівка героя часто узагальнюється в межах певних наративів. Зокрема, Дж. Кемпбел зазначає, що суть цього універсального міфу про подорож героя полягає в тому, щоб *служувати взірцем для кожної людини, для чоловіків і жінок, незалежно від їхнього стану і становища. Тому й формулюється він у найзагальніших термінах* [10, с. 116]. Подорож – метафора. У прямому значенні цього слова це звичайний життєвий шлях героя: у якій родині народився, регіон, де зростав, освіта, професійні та особисті факти біографії. У сучасну цифрову епоху для демонстрації своєї «подорожі» досить вести навіть помірно активне життя в мережі. Фото та відео зафіксують ключові моменти. Цінності, які сповідує герой, такі як боротьба за свободу чи гідність, правду, Батьківщину, вічні ідеали доповняють образ. Національний герой обов'язково має уособлювати собою високі цінності, нести вічні смисли. В умовах війни та невизначеності передусім мужні військові, а також рятувальники, медики, волонтери та представники багатьох інших професій демонструють незламність духу, яку українці відчують у собі і яка викликає колективну повагу та визнання.

Впізнаваний образ та колективна, навіть масова повага до цінностей та діянь діяча не перетворює його на національного героя, який стане елементом колективної пам'яті. Щоб образ вкарбувався в думці суспільства, неможливо обійтися без джерел пам'яті або того, що французький науковець П'єр Нора називає «місцями пам'яті». Назви вулиць та вуличні мурали, монументи та пам'ятники є місцями пам'яті. Разом із ними такими можуть бути і значно дрібніші речі – книги, фільми та пісні, вже згадані фотографії. Щось, що у пережитому досвіді суспільства представляє минуле, створює символ та емоцію. Ці «джерела пам'яті» відіграють одну з ключових ролей у формуванні ідентичності суспільства. Створення таких символічних джерел пам'яті може бути стихійним чи навіть випадковим. Митці створюють твори мистецтва, зображуючи героя чи подію, музики записують композиції, надихнувшись діяннями героя або образом, який він уособлює, громадські діячі створюють петицію про перейменування вулиці міста на честь достойної людини. Ці та безліч інших прикладів створення місць пам'яті героя або про героя йдуть знизу вгору й не потребують ініціювання, а часто й участі держави. Численні інтерпретації та рефлексії на тему постаті героя, його вчинків та ролі в історії створюють символічне та навіть міфічне тло, що з часом викристалізується в універсальний наратив. Такий наратив легко сприймати, переповідати, асоціювати себе з ним. Водночас для повноти формування образу сучасного героя він має дістати інституційну підтримку. Академічна спільнота, представники духовенства, медіа мають розповідати про героя. Вони обов'язково будуть повертатися до його публічного образу. Надзвичайно широка аудиторія цих інституцій підтримує пам'ять про особу. Врешті-решт, держава має визнати внесок героя, плекати й оберігати пам'ять про нього.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що для формування образу сучасного національного героя потрібен не тільки і не скільки сам герой, як суспільство, яке розуміє, поважає і множить пам'ять про нього. Суспільство, яке вважає героя справді своїм. Цифрова епоха дала чимало інструментів, що можуть допомогти достойній постаті отримати народне визнання та пошану. Миттєве поширення інформації, здатність гуртуватися у кілька кліків, створення різних ініціатив можуть надати впізнаваність та суспільне визнання людині, яка за інших обставин могла б назавжди залишитися без суспільної уваги. Водночас медійність та велика кількість контакту не вкарбовується у пам'ять на покоління. Один зафільмований вчинок, навіть якщо викликає надзвичайний суспільний резонанс, не перетворює того, хто його вчинив, на історичну постать. Мільйонні охоплення можуть перетворити героя новин на «героя у моменті». Національний герой, що є історичною особою та символом нації, напівміфічною постаттю навіть у цифрову добу потребує ґрунтовної інституційної підтримки. Держава, академічні та мистецькі кола, медіа наповнюють цифровий образ героя сенсами.

У сучасній Україні, яка продовжує свою боротьбу з агресивним та жорстоким ворогом, безліч діячів щодня демонструють героїчні вчинки: знищують ворогів, звільняють українську землю, рятують цивільних громадян тощо. Кадри бойових дій чи наслідків ракетних атак переповнюють мережу. Тисячі облич в одностроях та уніформі впізнавані та шановані. Сила їхнього духу, мужність, героїзм, жертвовність викликають захоплення мільйонів. Їхні героїчні вчинки часто збережені у вигляді світлин та відео. Ці постаті точно є частиною сучасного героїчного українського наративу. Вони уособлюють собою вічні цінності українського народу – волелюбність, відвагу та гідність. Сотні постатей вже стали елементами колективної пам'яті спільнот. Локальні спільноти творять свої місця пам'яті та вшановують місцевих героїв. На національному рівні герої отримують визнання. Від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну і станом на 25 липня 2025 року 684

військових з різних секторів Сил безпеки та оборони відзначені званням Герой України, із них 428 удостоєні цього звання посмертно [8]. Сучасність породжує героїв та демонтує героїчні вчинки. Однак, хто з героїчних постатей перетвориться на символ для наступних поколінь, вкарбується у колективну пам'ять нації, можна ствердити лише постфактум.

Список використаної літератури

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. Дмитренко К., Доронічева Л., Юдін О. Київ : Ніка-Центр, 2014. 440 с.
2. Барт Р. Camera Lucida. Нотування фотографії / пер. з англ. Червоник О. Харків : Музей Харківської школи фотографії, 2022. 176 с.
3. Батлер Дж. Фрейми війни. Чиї життя оплакують? / пер. з англ. Кравчук Ю. Київ : Медуза, 2016. 276 с.
4. Берджер Дж. Про погляд / пер. з англ. Свято Р. Харків : IST Publishing, 2024. 184 с.
5. Берджер Дж. Як ми бачимо / пер. з англ. Стріха Я. Харків : IST Publishing, 2025. 176 с.
6. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ : Критика, 2005. 528 с.
7. Голька М. Суспільна пам'ять та її імпланти / пер. з польськ. Саган В. Київ : Ніка-Центр, 2022. 216 с.
8. Зеленський В. Допис у соціальній мережі Фейсбук президента України. URL: <https://www.facebook.com/share/v/16eBeMps1p/> (дата звернення: 30.07.2025).
9. Карлайл Т. Герої, культ героїв та героїчне в історії / пер. з англ. Курило С. Київ : Видавець Олексій Бешуля, 2024. 264 с.
10. Кемпбелл Дж. Тисячолікий герой / пер. з англ. Мокровольський О. Львів : TerraIncognita, 2021. 416 с.
11. Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини : колективна монографія / наук. ред. Масловскі Н., Шептицький А. ; пер. з польськ. Саган В. Київ : Ніка-Центр, 2023. 200 с.
12. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. Шліпченко С. Київ : Ніка-Центр, 2013. 184 с.
13. Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упор. Лісовий В., Проценко О. 3-тє вид. Київ : Смолоскип, 2010. 684 с.
14. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті. Харків : Фоліо, 2014. 511 с.
15. Aristotle. Poetics. London : PenguinBooks, 1996, 62 p.
16. Assman A. Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity / transl. from Germ. by Clift S. New York : Fordham University Press, 2016. 302 p.
17. Sontag S. Widok cudzego cierpienia / przeł. Magala Sł. Kraków : Karakter, 2023. 128 s.

THE HERO AS A SYMBOL AND ELEMENT OF THE COLLECTIVE MEMORY OF THE NATION. THE CREATION OF HEROES IN THE MODERN ERA

Roman Voloshyn

*Drahomanov Ukrainian State University,
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy
Konyshki str., 8-14, 01054, Kyiv, Ukraine*

The article attempts to examine the phenomenon of the hero's image as a symbolic construct that plays an essential role in shaping collective memory and national identity. It analyzes how the image of a national hero transforms into a symbol and becomes the embodiment of the nation, its values,

and its self-conception. Heroes emerge as central figures within narratives, fulfilling an integrative function and fostering community cohesion.

Examples and reflections from renowned philosophers, art historians, and scholars of memory and heroization – such as Aleida Assmann, Ernest Renan, Thomas Carlyle, Joseph Campbell, Marian Golka, John Berger, Roland Barthes, Judith Butler, Susan Sontag, and Oksana Hnatiuk – are examined. The article traces how the criteria of heroism have changed over the course of history: from divine and warrior figures to revolutionaries, artists, statesmen, and opinion leaders. The analyzed material and case studies demonstrate that the figure of the hero is the result of social consensus and media influence, and that the process of heroization depends not only on the personality of the hero but, above all, on the community's need for a symbol and embodiment of its ideals.

Particular attention is given to the Ukrainian context of hero-making. The article presents examples of how Ukrainians' perception of their own history and heroes has transformed during the years of independence, as society gradually abandons the Soviet-imposed optic.

The article also addresses heroization in the modern digital age. In conditions of instantaneous information dissemination, photo and video documentation of life, and the creation of publicity on social media, an individual may become a potential hero. However, the article shows cases when a popular figure risks remaining a hero only “in the moment.” It outlines the components necessary for constructing the image of a national hero who will remain an element of the collective memory of the nation across generations.

Key words: collective memory, hero, heroization, symbol, identity, nation-building, community formation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 23.12.2025